

Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства

Оксана Михайловська,

асистент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету

ім. В. Даля

Процес модернізації є однією з характерних рис сучасного політичного розвитку України. Його перспективи визначаються спроможністю режиму вирішувати проблеми інституалізації громадянського суспільства. В статті здійснюється спроба проаналізувати специфіку процесу розвитку інститутів громадянського суспільства в країні та роль держави в ньому.

Важливою ознакою політичної модернізації є здатність держави до структурних змін в усіх сферах суспільного життя при збереженні стабільності суспільства, а також включення широких мас у політичний процес. Адже глибока демократизація політичних та економічних інститутів неможлива без активної участі громадян.

Україна докладає зусиль, аби стати рівноправним партнером держав – членів Європейського Союзу. Ця обставина актуалізує проблему якнайшвидшого й найефективнішого досягнення відповідних стандартів у різних сферах життя. Одним з них є реально діюче, життєздатне і сильне громадянське суспільство.

У політичному механізмі модернізації важливу роль відіграє співвідношення держави та інститутів громадянського суспільства. Ці питання активно досліджуються українськими вченими. Значний інтерес, зокрема, становлять монографії та колективні наукові розвідки В. Баркова, С. Бобровика, О. Богинича, В. Горбатенка, Т. Довгунь, А. Колодій, О. Онищенко, М. Патей-Братасюк, Ф. Рудича, М. Рябчука.

Дослідження проблем пошуку шляхів урегулювання внутрішніх суперечностей, переоцінка цілей, можливостей, формулювання нових теоретичних засад політичної модернізації дають змогу проаналізувати специфіку процесу розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні.

Громадянське суспільство є системою, яка складається з кількох частин. Це, по-перше, громадські організації (інститути), які виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством та

державою; по-третє, механізми контролю суспільством владних відносин.

Поняття „інститут” багатозначне. В сучасній науковій літературі не існує єдиної думки щодо чітких критеріїв визначення інституту громадянського суспільства. Тому постійно виникають дискусії щодо того, відносити до них чи ні політичні партії, органи місцевого самоврядування тощо, оскільки вони перебувають „на пограниччі” суспільних, громадських державних відносин і виступають своєрідним посередником між суспільством і державою. Аналіз усталених трактувань поняття „політичний інститут” дає змогу визначити цей інститут, з одного боку, як комплекс принципів та норм, формальних і неформальних правил, котрі регулюють процеси у сфері політики [1], а з іншого – як специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого елемента політичної системи [2].

З наведених визначень бачимо, що політичні інститути – це явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи, так і процеси їх упорядкованого функціонування. Тобто, інститут громадянського суспільства можна визначити як специфічну форму самоорганізації громадян, котрі регулюють процеси поза сферою діяльності держави, керуючись певними нормами і правилами. Процес утворення, закріплення та визнання основними політичними акторами політичних норм, процедур, цінностей та еталонів політичної поведінки, а також засобів контролю за їх дотриманням є інституалізацією [3]. Цей аспект досліджують А. Колодій, А. Карась, С. Кириченко та інші вчені. Вони вважають, що процес інституалізації громадянського суспільства відбувається через формування інститутами власної світоглядної, моральної та ціннісної системи; входження до чинної правової системи суспільства; ініціювання нових та вдосконалення діючих законодавчих актів, покликаних забезпечувати функціонування і розвиток інститутів. Головними перешкодами на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодій, є розчарування та зневіра населення у демократичних інститутах (вибори, партії), брак дієвого судового захисту громадян, перехідність соціальної структури, бідність широкого загалу, низький рівень громадської політичної культури, негромадянськість політичної еліти [4].

Важливим моментом становлення інститутів громадянського суспільства є визнання суспільством факту їх існування, а також визнання їх права і спроможності реагувати на процеси, які відбуваються в суспільстві, позитивно впливати на їх перебіг. Отже, механізм розвитку інститутів громадянського суспільства інкорпорує інтерактивні механізми та потребує суспільного визнання і легітимації. Перш за все – з боку державних інституцій [5], а також з боку інших інститутів громадянського суспільства.

Механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства науковці розглядають в кількох аспектах. З позиції юридичної науки, громадянське суспільство, як складова держави, є такою моделлю суспільного розвитку, яка пропонує збалансований взаємоконтроль і взаємообмеження державних органів і недержавних утворень (інститутів громадянського суспільства) для того, щоб діяльність державних органів завжди перебувала в полі зору недержавних структур, які, в свою чергу, мають співвідносити власні дії із законами та враховувати об'єктивні потреби держави [6]. З позиції соціології, громадянське суспільство – це особливий тип індивіда, якому притаманні, з одного боку, високий рівень автономії від соціуму взагалі і від держави зокрема, а з іншого – здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного миру [7]. У політологічних дослідженнях (зокрема, О. Онищенко) вирізняються три моделі взаємодії держави і громадянського суспільства: конфронтаційна, патерналістська та консенсусна. Остання, на думку автора, є оптимальною [8].

Держава та інститути громадянського суспільства, за всієї різниці між ними, мають одну мету – консолідувати суспільство. Але механізми консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, у них протилежні. Інститути громадянського суспільства об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси, а держава – як спеціальний інститут – примусом.

Політизація деяких інститутів громадянського суспільства (церква, ЗМІ) обумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їх нормального функціонування. Тому деякі інститути активно вступають у політичний процес. В умовах розвинутого громадянського суспільства та правової держави кожен інститут виконує тільки йому притаманні функції.

На відміну від західних демократичних держав, де взаємодія між державою та інститутами громадянського суспільства віддзеркалює баланс сил та груп інтересів, який склався в результаті еволюції демократії, в сучасній Україні характер взаємин держави й інститутів громадянського суспільства (що практично тільки зароджуються) окреслюється тенденція до визнання: простежується зацікавленість держави до діяльності цих інститутів. Але ця зацікавленість доволі квола, бо держава ще не відчуває реальної користі від діяльності цих інститутів, а інститути, у свою чергу, не докладають достатніх зусиль, аби змінити ставлення до себе. Взаємини між ними частіше будуються на необхідності спонсорувати діяльність громадських інститутів. Хоча інститути уже могли б активніше лобіювати інтереси окремих верств населення.

Однією із складних проблем є недостатнє інформування населення про діяльність інститутів громадянського суспільства: наші ЗМІ не приділяють належної уваги процесам їх створення та діяльності. Просвітницько-рекламна діяльність у зрозумілій та переконливій формі, яка мотивує і

стимулює розвиток громадських ініціатив, має бути поставлена на системну основу.

Процес модернізації політичної сфери характеризується створенням диференційованої політичної структури з високою спеціалізацією ролей та інститутів. У цьому аспекті слід розглядати розширення взаємодії виконавчої влади з громадськими інституціями не як самоціль або чергову кампанію щодо взаємодії з громадськістю, а як постійну працю з використання величезного потенціалу громадських об'єднань, створенню умов для якнайкращого задоволення потреб громадян у різних сферах суспільного життя.

Одним з факторів ефективності політичної модернізації є створення багаторівневої системи відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Однак на цьому шляху є суттєві перешкоди. По-перше, ще не створено повноцінної нормативно-законодавчої бази, яка б регламентувала діяльність інститутів громадянського суспільства, а також держави як посередника в розв'язанні конфліктних ситуацій у громадянському суспільстві [9]. По-друге, дається взнаки низький рівень довіри громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства; вкрай незадовільна взаємодія цих інститутів з органами місцевої влади; відносно невисокий рівень конкурентності інститутів громадянського суспільства, брак чіткого розподілу сфер впливу між ними.

В Україні, у зв'язку з традиційно скептичним ставленням до недержавних структур, основна частина громадських функцій централізована. За даними Інституту соціології НАН України, навіть стосовно таких суто духовних інституцій громадянського суспільства, як „громадські організації”, „церква”, „творчі спілки”, „організації за інтересами”, близько 30 % респондентів вважають державне керівництво ними єдиним ефективним засобом їх розвитку [10]. Та й взагалі рівень довіри населення до державних і недержавних структур гранично низький. За даними того ж Інституту, найвищий ступінь довіри виявляється до громадських (недержавних) інститутів – 0,35; до представницької влади – 0,32; до державних установ – в середньому 0,27; до судової влади – 0,27. Як бачимо, інститути громадянського суспільства мають все ж вищий рівень довіри у порівнянні з державними органами й установами. Можливо, це пояснюється саме тим, що інститути громадянського суспільства протиставляються державній владі [11].

Головні риси нинішньої української реальності (недостатній розвиток економіки, невизначеність концепції громадянського суспільства, брак відповідних законів, глибоке соціальне розшарування, патерналістська ментальність, невідповідність управлінських кадрів до вирішення завдань перехідного періоду) обумовлюють потребу визначити першочергові завдання становлення та розвитку інститутів

громадянського суспільства.

На нашу думку, одним з них є створення концепції ефективної взаємодії на горизонтальному та вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів. Ці програми мають бути зорієнтовані на ефективне співробітництво з державними структурами та максимально стимулювати розвиток громадських ініціатив.

Експерти зазначають, що найвищий рівень плідної співпраці існує між такими парами структур: органи місцевого самоврядування – органи державної влади; органи місцевого самоврядування – політичні партії та рухи; органи державної влади – політичні партії та рухи. Тобто, співпрацюють структури, що репрезентують сферу управління суспільством на різних рівнях [12].

Хоча в Україні прийнято закони „Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.), „Про об’єднання громадян” (1992 р.), „Про благодійництво та благодійні організації” (1997 р.), „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1998 р.) [13], вони потребують доповнень, які б стимулювали вироблення нової організаційно-правової форми існування інститутів громадянського суспільства, котра враховувала б специфіку їх діяльності.

Провідними осередками діяльності інститутів громадянського суспільства мають стати місцеві структури, яким простіше лобювати інтереси окремих громадян.

Становлення інститутів громадянського суспільства обумовлюється також потребами населення в реалізації професійних, аматорських і громадських інтересів. У цій сфері інститути громадянського суспільства, як свідчить досвід, діють ефективніше, аніж державні органи. Цьому сприяє властива їм гнучка система управління, здатність швидко адаптуватися до умов, що динамічно змінюються, певна незалежність від рішень державних організацій.

В Україні існує велика кількість недержавних організацій – понад 40 тисяч. Більшість з них опікується кількома видами діяльності, що дає їм змогу добре пристосовуватись до соціально-економічних умов і потреб потенційних клієнтів. Саме така багатовекторна природа дозволяє їм розширювати соціальну базу [14].

Для зацікавлення державних структур діяльністю інститутів громадянського суспільства необхідно активізувати роботу громадських організацій і визначити пріоритетні напрямки їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів – наприклад, з питань соціальної підтримки населення, реалізації ініціатив молоді і батьків у роботі з дітьми і підлітками тощо. Для України, що переходить до ринкових відносин, важливого значення набуває функціонування інститутів громадянського суспільства насамперед у галузі соціальних,

правозахисних послуг, що обумовлюється складністю соціально-економічних проблем перехідного періоду.

Однією з тенденцій трансформації суспільного життя є процес політичної модернізації. Перспективи її залежать від спроможності державного режиму визначати і вирішувати першорядні проблеми громадян. Однією з таких проблем і є формування структур громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це простір соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого, різних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації. Але громадянське суспільство – це і спроба об'єднати широкий спектр діяльності агентів, незалежних від держави, спрямованої на те, щоб „відсунути” державу, розширити вплив громадянського суспільства [16]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні необхідно:

1. Законодавчо врегулювати багаторівневу систему відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства.

2. Шляхом узагальнення результатів теоретичних досліджень створити концепцію ефективної взаємодії на горизонтальному і вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів.

3. Провідними осередками діяльності інститутів громадянського суспільства повинні стати місцеві структури (територіальні громади, ради, органи самоорганізації населення), яким простіше лобювати інтереси окремих громадян.

4. Для активізації роботи громадських організацій необхідно визначити пріоритетні напрямки їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів (особливо у соціальній сфері, спорті, культурній діяльності).

5. Забезпечити інформованість населення про діяльність інститутів громадянського суспільства з альтернативних джерел (висвітлювати в ЗМІ роль відповідних інститутів у соціальному житті громадян, для формування позитивної громадської думки проводити на телебаченні зустрічі, „круглі столи”, дискусії представників громадських організацій з представниками гілок влади).

Отже, в сучасній Україні надзвичайно актуальним залишається завдання активізації процесу політичної модернізації, в рамках якого громадянське суспільство – це не окремі інститути, які діють в країні, а колективні актори політичного процесу, що розвиваються самостійно за сприяння держави.

Література:

1. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – С. 98.
2. Політична наука: Словник: категорії, поняття, терміни / За ред. В. Кухти. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 172.
3. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – С. 98.
4. **Колодій А.** Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні / Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. – 30 травня 2001 р. Київ, Українська Академія державного управління при президентові України. – Т. 1 – 3. – К., 2001. – 276 с.; **Карась А.** Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства // Універсум. – Ч. 3 – 4 – 2000; **Кириченко С. О.** Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К.: Логос, 1999. – 88 с.
5. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Автори: В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та інші. – К.: „Логос”, 1997. – С. 92 – 104.
6. **Нерсисянц В. С.** На путях к праву: от социализма к постсоциализму // Советское государство и право. – 1991. – №2. – С. 61 – 69.
7. **Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О.** Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко – К.: СтилоС, 2002. – С. 5.
8. **Онищенко О.** Громадянське суспільство: тенденції становлення // Наука і суспільство. – 2002. – № 1/2.
9. **Боднар А.** Гражданское общество: проблемы интерпретации / Политология вчера и сегодня. Вып. 3. – М., 1991. – С. 74.
10. **Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О.** Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко – К.: СтилоС, 2002. – С. 41.
11. Там само. – С. 38 – 39.
12. Там само. – С. 48.
13. Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю. П. Єлісєнєнко. – 2-ге вид. – К.: Махаон, 2003. – 976 с.
14. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт. / Уклад. Я. Бачинський, О. Стегній, В. Полуйко та ін. – К.: „Видавничий дім „Козаки”, 2003. – С. 5.
15. Там само. – С. 8, 19, 51.
16. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Автори: В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та інші. – К.: „Логос”, 1997. – С. 57.